

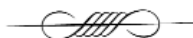
ILLÉS IMRE ÁRON PHD

graeculus@gmail.com

egyetemi adjunktus (SZTE BTK Ókortörténeti Tanszék)

Troesmis város törvénye a Kr. u. 2. század végéről

The Municipal Charter of Troesmis
from the End of the 2nd Century AD

ABSTRACT

The fragments of the *lex municipalis Troesmensium* – two almost intact bronze tablets – were found by illegal treasure-hunters in 2002 and were reclaimed by the Romanian state in 2015. The complete text with introduction, commentaries and German translation was published in 2016. This small contribution contains the Hungarian translation of the text with introduction, short commentaries and some suggestions for the better understanding of the charter.

KEYWORDS

municipal charter, municipal law, Troesmis, *lex municipalis Troesmensium*

DOI 10.14232/belv.2019.1.6 <https://doi.org/10.14232/belv.2019.1.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Illés Imre Áron (2019): Troesmis város törvénye a Kr. u. 2. század végéről. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 1. sz. 89–99. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A római birodalom területéről számos városi törvényt ismerünk,¹ eloszlásuk azonban meglehetősen egyenetlen: a jelentősebb töredékek kivétel nélkül a Kr. e. 1. és Kr. u. 1. századból származnak, területileg pedig Italiából és különösen Hispaniából – az egyetlen kivétel sokáig a lauricum-i töredékek voltak a Severus-korból. Éppen ezért nehéz megítélni, hogy mennyire voltak ezek a törvények standardizáltak birodalmi szinten, hiszen a ránk maradt töredékekben igen komoly hasonlóságokat találunk – a flaviusiaknak pl. ugyanaz a mintaszöveg szolgált alapul –, kérdés azonban, hogy e hasonlóságot a forrásaink térben és időben közeli volta magyarázza-e, vagy más korban és más területeken is ilyen uniformizáltak voltak a városi törvények. Éppen ezért különösen nagy jelentősége van minden olyan városi törvénytöredéknek, amely a fenti tér- és/vagy időbeli határokon kívülről származik, az utóbbi években ilyen volt a *fragmentum Segusinum*² Észak-Italiából, amelynek egyik töredéke a *lex Irnitana* 87. *caput*jával mutat egyezéseket, vagy a jóval kisebb, de egyértelműen városi törvényként azonosítható töredékek *Colonia Ulpia Traiana Ratiariából*.³ A *lex Irnitana* 1981-es megtalálása és 1986-os publikálás óta a legnagyobb jelentősége mégis talán a troesmisi töredékeknek van.

A két bronztáblát 2002-ben találták Romániában s lopták el azonnal az ókori Troesmis területéről,⁴ majd az Egyesült Államokat is megjárva 2015-ben kerültek vissza Romániába. Közben az eBay és az FBI lopott műkincs körözési adatbázisának segítségével bizonyos információk már napvilágot láttak, s 2013 óta már tudományos publikációk is jelentek meg, ezek közül legfontosabb Eck 2016a, amely közli a szöveget szövegghű átírásban és javított formában is, bevezetővel, kommentárral és a korábbi irodalommal együtt.⁵

A lelet két nagyobb bronztáblából áll: az A tábla $66 \times 54,5 \times 0,6$ cm-es és 26,41 kg, míg a B tábla $59,5 \times 50 \times 0,6$ cm-es⁶ és 23,6 kg. Mindkét tábla nagyon jó állapotban maradt fent, csak a B tábla bal alsó sarkán van egy törés, s ugyanezen tábla utolsó néhány sora a felület sérülése miatt alig olvasható. A nyomokból ítélve a két táblát egy keret szegélyezte, ez bevett gyakorlat a hasonló bronztábláknál, a táblákon rögzítésre szolgáló lyukakat nem találunk,⁷ elképzelhető, hogy nem szegekkel vagy kampókkal voltak rögzítve, hanem habarccsal.⁸ Az ilyen törvénytáblákat ugyanis a város egy forgalmas helyén kellett kifüggeszteni,⁹ valószínűleg egy középület falára. A táblákon

¹ A városi törvényekhez rövid magyar összefoglaló további irodalommal: Illés 2011. 8–13. A *lex Irnitana* (*Irn*) és *Malacitana* (*Mal*) magyar fordítását l. Illés 2007, a *lex Ursonensis* és a *Tabula Heracleensis* magyarul l. JANZSÓ – SZABÓ 2009.; a *Digesta* (*Dig.*) vonatkozó részeinek fordítása Illés 2013.

² LETTA 2007.

³ ECK 2016b.

⁴ Az illegális ásatás és a lopások nem egyediek, az eddig előkerült legnagyobb városi törvénytöredéket, a *lex Irnitana*t is illegális kincsvadászok találták, hivatásos régészek csak egy kocsmái mendemondából értesültek róla, s sikerült végül összegyűjteniük a töredékeket, sőt a lelőhelyet is azonosították, l. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. 9skk. Az innenonnan a múzeumokba került apróbb töredékek esetében – ahol a város neve nem azonosítható – különösen nagy gondot okoz a származási hely azonosítása (vö. CABALLOS RUFINO – FERNÁNDEZ GÓMEZ 2002 és 2005). De olykor még nagyobb töredék esetében is vitatott a származási hely, pl. az ún. *lex Italicensis* lehet, hogy nem is Italica városához tartozott (CANTO 1986, GONZÁLEZ 1987).

⁵ ECK 2016a, CÍRJAN 2016. 289.

⁶ Sajátos jellemzője a tábláknak, hogy három 0,2 cm-es rétegből állnak.

⁷ A *lex Irnitana* esetében pl. a felső és alsó szegélyen 3-3 lyuk szolgált a rögzítésre, l. FERNÁNDEZ – DEL AMO 1990. *passim*.

⁸ ECK 2016a. 570–575.

⁹ *Irn*. 95.

28 ill. 30 sornyi szöveg van. Az A táblán a 11. fejezet (*caput*) olvasható, amely a követek városi ügyben történő kiküldését tárgyalja és a *lex Irnitana* G fejezetével állítható párba, a *caput* vége sajnos hiányzik. A B táblán egy *caput* vége olvasható, amely azt szabályozta, hogy kik indulhatnak a választásokon (~ *Mal.* 54.) és a 28. *caput* eleje, amely a szavazás menetét írta elő (~ *Mal.* 55). A 11. *caput* sokkal részletesebb, mint a flaviusi megfelelője. Tekintve, hogy a két teljes táblán összességében kevesebb mint egy-egy *caput* olvasható (az A-n egy *caput* eleje, a B-n egy *caput* vége, és egy másik legeleje), a törvény teljes formájában meglehetősen sok táblából állhatott: Eck becslése szerint legalább 50 tábla, 25 méter hosszan kiállítva, később ezt módosította a sokkal valószínűbb minimum 100 tábla, 50 méter hosszúságra, ami persze óriási anyagi kiadással is járt.¹⁰

Az ellopott és utólag megkerült leletek esetében elsődleges probléma a lelőhely azonosítása, itt szerencsére ez nem kérdés, a töredékek szövegében szerepel ugyanis a város teljes neve *municipium Marcum Aurelium Antoninum et Lucium Aurelium Commodum Augustum Troesmensium*, azaz a bronz táblákon Troesmis város törvénye volt olvasható. A név pedig a keltezését is lehetővé teszi, mivel a városok azoknak az uralkodóknak a nevét vették fel, akik (újja)alapították őket vagy megváltoztatták a státuszukat, ez esetben a korábbi *canabae* és *vicus* vált *municipiummá*. Troesmis tehát akkor vált *municipiummá*, amikor Commodus már társuralkodó és Augustus volt, de Marcus Aurelius is uralkodott még. Commodus 177 közepén vált Augustusszá, Marcus pedig 180. március 17-én halt meg, így a *municipiummá* válás és a törvény kibocsátása 177 közepe és 180 márciusa között történt. Hipotetikusan ezt tovább szűkíthetjük, mivel Marcus és Commodus 178 augusztus elején indultak a második germán hadjáratukra, s ekkor a Duna mellett talán szélesebb városszervező tevékenységet is folytattak,¹¹ mindenesetre a közelben voltak.¹² A település romanizációját elősegítette, hogy 162-ig itt állomásozott a *legio V Macedonica*, s 165-ben – a parthus hadjárat után – ismét visszatértek a környékre, amelyet végül 168-ban hagytak el végleg. A *legiótábor* melletti *canabae*, ahol a *veteranusok* letelepedtek és ahol a katonák „családtagjai” éltek, egyértelműen romanizált település volt, de az lehetett a közeli falu (*vicus*) is, mivel vezető rétegük – a feliratok tanúsága alapján – nagy mértékben megegyezett. Miután a *legio* távozott, e települések ügyes bajos dolgaikkal már nem fordulhattak a *legio* tisztjeihez, s ezért kérhették *municipiummá* nyilvánításukat az uralkodó(k)tól, hogy megfelelő autonómia birtokában saját ügyeiket intézhessék (pl. helyi bírászkodás).¹³

Érdemes megjegyezni, hogy Eck a *municipiummá* válást és a törvény kibocsátását teljesen összemossa és azonos aktusnak tekinti, lehet, hogy joggal, de fontos hangsúlyoznunk, hogy e kérdés nem ennyire egyszerű, a *lex Irnitana*ban vannak például nyomok, amelyek a városi törvény kibocsátása előtt már hivatalosan fennálló római típusú városi intézményekre utalnak.¹⁴

A teljesség igénye nélkül lássunk néhány rövid példát arra, hogy milyen új információkkal szolgálhatnak e troesmisi töredékek. Fontos felhívni a figyelmet azokra az információkra, amelyekről eddig nem volt tudomásunk. Ilyen például a helyi papi hivatalra pályázók számára előírt

¹⁰ Eck 2014. 88; Eck 2016a. 601. Összehasonlításképpen: a *lex Irnitana* összesen 97 *caput*ból állt tíz táblán, a *lex Ursonensis*nek pedig a 134. *caput*nál szakad meg a szövege.

¹¹ ĆIRJAN 2016. 295–296.

¹² Eck 2016a. 582–584., a dátumokhoz l. KIENAST 2004.

¹³ Eck 2016a. 582–584.

¹⁴ E meglehetősen vitatott kérdéshez l. pl. GARCÍA FERNÁNDEZ 1995.

minimális 35 éves kor, ill. hogy e papi hivatal is talán csak egy éves időtartamra volt elnyerhető (*flaminatus?*). A korábbi forrásaink fényében nem csak a 35 éves kor tűnik szokatlannak – a hivatalokra 25 ill. 30 év volt a korhatár –, hanem az, hogy egyáltalán életkorhoz kötik a helyi papi pozíciók betöltését.¹⁵ Komoly jelentősége lehet Augustus családjogi törvényei előkészületeinek és előzményeinek feltárásában a B táblán említett *commentarius*nak.¹⁶

A városi törvények kutatását tekintve legnagyobb hatása a korábban is ismert törvényekkel, elsősorban a *lex Malacitanával* és *Irnitánával* való összevetésnek lehet, az új töredékek ugyanis sokban hasonlítanak a fentiekre – szó szerinti egyezések is vannak –, csak azoknál olykor jóval részletesebbek. A *lex Iulia municipalist*, vagy egyáltalán egy általános *lex municipalis generalist* érintő régi vita is feléledhet, hiszen mindkét fél kaphat az új töredékekből municiót saját véleménye alátámasztására,¹⁷ de ennek tisztázása további kutatásokat igényel.

A TÖRVÉNY SZÖVEGE¹⁸

A tábla

XI. fejezet (kaput):¹⁹ A követek kiküldetéséről és a mentességek elfogadásáról²⁰

Amikor a troesmisiek *Marcum Aurelium Antoninum Augustum*²¹ *municipiuma*²² polgárainak

¹⁵ Eck 2016a. 589–593, Eck 2014. 81–82.

¹⁶ Vö. Eck 2016a. 601–605.

¹⁷ A fő kérdés a különbségek és hasonlóságok értelmezése, pl. d’Ors és követői szerint egy Augustus által kibocsátott városi törvény szolgált alapul a későbbi városi törvényeknek, ők hivatkozhatnak arra, hogy ha nincs ez az Augustus-kori minta, miért szerepelnek ilyen hangsúlyosan még a 2. század végi törvényekben is e családjogi rendelkezések (persze ez magyarázható esetleg az augustusi törvényhozás vitathatatlanul jelentős hatásával is). A másik oldal viszont azzal érvelhet, hogy ha ezen augustusi törvény hatása valóban ilyen nagy volt, akkor miért nem szerepelnek ezek az utalások a flaviusi törvényekben (amit persze ismét lehet azzal magyarázni, hogy a flaviusi törvényeket latin *municipium*oknak szánták, míg Troesmis római jogú város volt, bár ez a feltételezés sem problémamentes, vö. MENTXAKA 2017.) A *lex generalisszal* kapcsolatos legújabb összefoglalás: PINTO DE BRITTO 2014. A *lex Troesmensium* flaviusi törvényekkel való hasonlóságához, a jogi hagyományban elfoglalt helyéhez és az elveszett részek tartalmi rekonstrukciójához l. Eck 2016a. 596–601.

¹⁸ A latin szöveget apparátussal, kommentárral l. Eck 2016. A fordítás során – a bevett gyakorlatnak megfelelően – nem jelzem az apróbb szövegjavításokat, csak szemléltetésként térek ki néhány jelentősebbre. A szövegnek eddig német (Eck 2016a. 581–582) és angol (CIRJAN 2016. 294) fordítása van, utóbbi rendkívül zavaros, olykor az alapvető nyelvtani szabályokat és a szöveg összefüggéseit is figyelmen kívül hagyja.

¹⁹ A témához általában magyarul l. TAKÁCS 2013, részletesen: LANGHAMMER 1973. 126skk., *Irn. F–I, Dig. 50.7*, kommentár: Eck 2016a. 584–588.

²⁰ A táblán EXCUSATIONIB(us) OMNIBUSQ(ue) ACCIPIENDIS szerepel („a mentességek és minden elfogadásáról”), s bár ez nyelvtanilag nem helytelen, az OMNIBUSQ értelmileg felesleges, valószínűleg az előző szó ONIB végződését ismételte meg hibásan a véső vagy a másoló. CIRJAN a latin szövegből ugyan kizárja az OMNI-t, fordításában mégis szerepel az (*all*). A kéziratos szöveghagyományra jellemző hibákhoz magyarul l. WEST 1999. 19skk., e hibatípusok jelentős része a feliratokon is előfordul.

²¹ A római városok gyakran viseltek melléknevet, melyet a várost alapító vagy a város státuszát megváltoztató uralkodó nevéből képezték. Urso város „hivatalos” neve *colonia Genetiva Iulia* volt, a Iulia nevet a dictator C. Iulius Caesartól kapta, aki újjraalapította a várost. De számos flaviusi város is volt Hispaniában – pl. *municipium Flavium Irnitatum* –, mivel a Flaviusok mozdították elő a hispaniai városok fejlődését: Vespasianustól kaptak latin jogot, Domitianustól pedig törvényt. Troesmis teljes neve azonban meglehetősen egyedi, nemcsak az aktuális uralkodó *gentiliciumát* használták fel, hanem Marcus Aurelius és fia, Commodus teljes nevét: *municipium Marcum Aurelium Antoninum et Lucium Aurelium Commodum Augustum*. Nem csoda, hogy az eddig ismert forrásokban e teljes névelem nem fordult elő s itt is csak egy rövidebb alak szerepel, a teljes csak a későbbiekben, vö. Eck 2014. 79.

(*municipes*)²³ közös ügye miatt egy vagy több követet kell valahova küldeni, akkor a *duumvirek*²⁴ közül, akik az igazságszolgáltatás élén állnak, mindketten, vagy csak az egyikük, terjessze az összeírt *decuriók*²⁵ elé, hogy hány követet, és hova kell küldeni, valamint hogy a követeknek mikor kell indulni.²⁶

Mikor így előterjesztették,²⁷ hogy hány követet, milyen ügyben (kell küldeni)²⁸ és mely napon induljanak útnak azok, akiket kiküldenek,²⁹ (és) az összeírt *decuriók* erről határoztak, akkor arról a nappalról, amelyiken a követeknek el kell indulni, úgy kell határozatot hozni, hogy legalább négy nappal előtte³⁰ azoknak,³¹ akik a kiküldetésre fognak menni, vagy az ő meghatalmazottaiknak

²² *Municipium*: a római városok egyik legfontosabb típusa, korábban már létező település római mintára történő át-szervezésével jött létre, általában a már megindult romanizáció elismeréseképpen, l. SZABÓ 2001, LANGHAMMER 1973. 7skk. Troemis esetében a régi *legiotábor* melletti *canabae* és *vicus* összeolvadásából jöhetett létre a *municipium*, vö. ECK 2016a. 583–584.

²³ A római birodalomban meg kell különböztetnünk a birodalmi és a helyi polgárjogot. Birodalmi szinten beszélhetünk római, latin és peregrinus jogállásról, ez a helyi követségek és választások során nem játszott szerepet. A birodalmi polgárjogtól független a helyi polgárjog, azaz hogy egy személy az adott város polgára-e: a teljes jogú polgárok a *municipes* (*coloniában colonusok*), akik a származási helyüknek (*origo*) megfelelő városban éltek, aktív és passzív választójoggal is rendelkeztek egyéb jogaik és kötelezettségeik mellett. Mellettük voltak, akik életvitelszerűen egy város területén éltek – azaz lakóhellyel (*domicilium*) rendelkeztek –, de nem voltak az adott település teljes jogú polgárai (*incola*), ők tisztséget nem viselhettek, de a választásokon részt vehettek (a *lex Malacitana* 53. alapján azonban csak egy szavazóközteretbe osztották be az összes *incolát*, hogy esetleges túlsúlyuk kevésbé érvényesülhessen), s a teljes jogú polgárok számos kiváltságával és kötelezettségével rendelkeztek, vö. ILLÉS 2017 és LANGHAMMER 1973. 25skk.

²⁴ *Duumvir* ill. *duumvir iure dicundo*: a legmagasabb rangú városi tisztviselő, „polgármester”, mint neve is mutatja (*duo* ~ kettő, *vir* ~ férfi), mindig ketten voltak. A teljes névalakban szereplő *iure dicundo* az igazságszolgáltatási jogra utal, amely az egyik legfontosabb feladatuk volt, emellett ők vezették a városi tanács üléseit és a választásokat, felügyelték a többi tisztségviselőt és a tanács határozatainak a végrehajtását, az állami bevételek bérbeadását stb., vö. *Irn.* 18 és *passim*, SZABÓ 2001b, LANGHAMMER 1973. 62skk.

²⁵ *Decurio* ~ a városi tanács, a helyi „*senatus*” tagja, a város legtekintélyesebb és legvagyonosabb, többnyire hivatalt viselt polgárai, a várost érintő ügyekben és gyakran magánjellegű kérdésekben is (pl. rabszolga-felszabadítás jogossága, *Irn.* 28) ők döntöttek. A testületről és működéséről l. *Irn.* 30-F, SZABÓ 2001c, LANGHAMMER 1973. 188skk.

²⁶ CÍRJAN itt és a továbbiakban következetesen a követség időtartamaként fordítja az időmeghatározást (*for how many days they should be sent away ... how many days their trips should last*), valójában a latin *quo die exire oportere* kifejezésben az *ablativus* egyértelműn időpont („*mely napon kell indulni*”), az időtartamot *accusativus* fejezné ki. Az adott összefüggésben értelmileg is sokkal fontosabb, hogy mikor kell indulniuk, hiszen a fejezet vége a követségek *alóli* mentességet tárgyalja, a követségek időtartamának viszont inkább a követségek *miatti* mentességek esetében van jelentősége (ehhez l. Dig. 50.7).

²⁷ CÍRJAN a *relatum erit*-et hibásan *decided*-nek fordítja, pedig a *referre* csak az előterjesztésre vonatkozik, a későbbi *consuerint* foglalja magában a döntést.

²⁸ Elvileg értelmezhető úgy is, hogy hány követnek, milyen ügyben és mely napon kell útnak indulni, mivel azonban az előzőekben és a későbbiekben is az *exire* (~elmegy, elindul) mellett szerepel a *mittere* (küld) megfelelő alakja is, itt ez logikus kiegészítésnek tűnik, bár a kiadók nem teszik meg.

²⁹ CÍRJAN szerint itt hoznak döntést a követek személyéről is, valójában itt még csak a létszám, az ügy és az időpont szerepel, a *qui legati sunt* egyszerű vonatkozó mellékmondat.

³⁰ A latinban az ötödik nap előtt (*ante diem quintum*) szerepel, mivel azonban a római számítás inkluzív, a mi fogalmaink szerint négy nappal előtte (ti. az előtt, hogy a követeknek el kell indulniuk, l. lent).

³¹ CÍRJAN teljesen összekavarja a mondat értelmét, szerinte a követségbe készülők tesznek nyilatkozatot a procuratoraikról (*those who are ready to go as ambassadors, must announce their procurators at home or proclaim them in a public speech*), itt talán arra gondolhat, hogy mivel követségbe mennek és nem tudják intézni a saját ügyeiket, nyilvánosan *procuratorokat* neveznek ki, akik helyettük – követi idejük alatt – intézik az ügyeiket. Ezzel szemben a latin szöveg nyelvtanilag világos: *iis ... procuratoribusve eorum ... denuntiari* (CÍRJAN a latin szövegében nem javítja a hibás *denuntiare* alakot *denuntiari*-ra, vö. ECK 2016a. 577) ~ „*nekik vagy a procuratoraiknak vigyék hírül*”, a rendelkezés célja pedig, hogy a leendő követeket időben hivatalosan értesítsék erről, ha őket nem tudnák elérni, akkor a *procuratoraikat*, ha őket sem, akkor ezt azzal pótolják, hogy nyilvánosan kihirdetik a követi megbízás tényét, hasonló eljáráshoz l. pl. a *Tabula Heracleensis* 32skk.

(*procurator*)³² az otthonukba³³ vigyék hírül vagy egy gyűlésen hirdessék ki ezt. Kivéve akkor, ha olyan ügrről van szó, amelyikben késlekedés nélkül indulni kell, és ha (a követek) olyanok,³⁴ akik a követi feladatot soron kívül kívánják ellátni.³⁵

(A *duumvir* tehát)³⁶ a lehető legkorábban³⁷ annyi követet küldjön abban az ügyben, mégpedig³⁸ azokat, akiknek akkor a követi feladatot a saját feladatukként el kell látniuk,³⁹ és ezt vitesse hírül nekik vagy a meghatalmazottaiknak az otthonukba vagy hirdesse ki egy gyűlésen legalább négy nappal az előtt (a nap előtt),⁴⁰ amely napról az összeírt *decuriók* határoztak, ti. hogy a követeknek indulni kell. Feltéve, hogy senki olyat nem küld követként, aki akkor vagy az előző

³² Meghatalmazott, ügyvivő, aki más ügyeit távollétében intézi.

³³ A *decurióknak* és a város polgárainak rendelkezniük kellett házzal a városon belül, vö. *lex Ursonensis* 14.

³⁴ Ennek a lényege az, hogy ha sürgős ügy esetén vannak, akik önként és soron kívül is ellátják a követi teendőket, akkor az eljárás felgyorsítása érdekében el lehetett tekinteni a fenti előírások (különösen a határidők) betartásától, hiszen az önként jelentkező követeket nyilván nem kell még külön értesíteni erről.

³⁵ CIRJAN a következő tagmondatot még ide kapcsolja (a latin feliratokon nincs olyan központosítás, amely az egyes mondatokat elkülönítene, így a mondatbeosztás a kiadók feladata), az az utánit pedig már külön mondatnak tekinti, ECK beosztása nyelvtanilag és értelmileg is helyesebb, így azt követem.

³⁶ ECK szerint a városi tanács (*der Dekurionenrat*) értendő ide alanyként, a gond az, hogy az állítmányok (*mittito, denuntiatio, pronuntiatio*) egyes számúak, a városi tanács (*der Dekurionenrat*) pedig valóban egyes szám, de a latin szövegben nem így, hanem *decuriones conscriptive* („tanácsstagok és összeírtak”) alakban szerepel, ez viszont többes szám, így többes számú állítmány kellene mellé. Míg az előző mondatból minden további nélkül ideérthető a *duumvirorum ... ambo alterve* („a duumvirek közül ... mindketten vagy csak az egyikük”) s e mellett minden további nélkül állhat egyes szám is (az *alterve* – „egyikük” miatt), ezt ECK 2016a. 577 is elismeri. Értelmileg is ez utóbbi értelmezés a valószínűbb, hiszen a tanács határozatainak végrehajtásáról a tisztviselők, s különösen a *duumvirek* gondoskodtak, nem maga a tanács, vö. *Irn.* A és *passim*.

³⁷ A *primo quoque tempore* – „lehető legkorábban, az első alkalmas időpontban” zavaró, hiszen elvileg döntés született arról, hogy mikor kell elküldeni a követeket, így ahhoz kellene tartani magukat, nem más – esetleg korábbi – időponthoz. Elképzelhető, hogy a hasonló helyeken való előfordulása miatt került a szövegbe, ti. hogy a *duumvir* a tanács határozatát a lehető leghamarabb hajtsa végre (vö. pl. *Irn.* 31)

³⁸ Egy esetleges szövegjavítással kapcsolatban l. ECK 2016a. 578.

³⁹ Az egyes városokban elvileg előre meghatározott sorrendben kellett ellátni a követi feladatokat (Marci. *Dig.* 50.7.5.5, a sorrend meghatározásához l. *Irn.* F), erre utal az „akiknek akkor a követi feladatot a saját feladatukként el kell látniuk”, ti. azok, akik éppen a sorban jönnek. Ezért nincs szó a szövegben arról, hogy a tanács határozná arról, hogy kiket küldjenek (kivéve a sürgős ill. soron kívüli ügyeket): ha megvan, hogy hány követ kell, akkor már nem kérdés, hogy kik legyenek azok: a soron következő x polgár. Vespasianus óta egy-egy feladatra legfeljebb három-három követet küldhettek ki (Marci. *Dig.* 50.7.5.6), a követi költségekkel való spóroláshoz l. Plin. *Ep.* 10.43–44.

⁴⁰ ECK fordítása – „und zwar nicht früher als am fünften Tage, nachdem die Mitglieder des Dekurionenrats beschlossen haben, dass sie (die Gesandten) abreisen müssten” – nyelvtanilag védhető, értelmileg azonban problémás. Itt érdemes a latin szöveget is idéznünk: *ne minus quam ante diem quintum, quo die eos exire oportere decuriones conscriptive censuerint*. A részlet értelmezése attól függ, hogy a *quo die*-t hova kapcsoljuk, ECK láthatóan a *censuerint*-hez köti: „nem kevesebb mint az ötödik nap előtt, attól a naptól számítva, amelyen az összeírt decuriók határozatot hoztak, hogy követeket kell küldeni.” De vajon mi az értelme ennek az előírásnak: ha már megszületett a döntés, miért kell négy napot várni, hiszen az lenne a logikus, hogy az érintetteket minél hamarabb értesítsék? Ráadásul az előző két alkalommal a *quo die exire oportere* kifejezés egyértelműen azt jelenti, hogy „amely napon (a követeknek) indulniuk kell”, ezeken a helyeken ezt ECK is így fordítja. (Az előző határidő fordításánál a német szövegből nem derül ki, hogy honnan is kell a napokat számítani, ECK 2016a. 586 parafrázisa alapján min két esetben a tanács döntésétől.) Ennek megfelelően véleményem szerint a *quo die*-t itt is az *exire*-hez kell kapcsolnunk, s így megkapjuk a fenti fordítást: az indulás előtt legalább négy nappal kell értesíteni őket. (ECK 2016a. 586 szerint a követségre kötelezettek védelmét szolgálma ez az előírás, amivel egyetérték, ahogy azzal a véleményével is, hogy azért is kell őket értesíteni, hogy ne mondhassák, nem tudtak róla).

évben⁴¹ abban a *municipiumban duumvir, quinquennalis*,⁴² *aedilis*⁴³ illetve *quaestor*⁴⁴ vagy *duumvir, quinquennalis, aedilis* illetve *quaestor* volt, és még nem számolt el, nem számolt be s nem adott számot az ellátott *duumviri, aedilisi* vagy *quaestori* hivataláról⁴⁵ az összeírt *decuri*óknak; vagy akinél olyan pénz van, amely e *municipium* polgárainak közös szent, megszentelt, vallásos célra szánt pénze;⁴⁶ vagy aki e *municipium* polgárainak számadásait és ügyeit intézi, vezeti, végzi. És amíg⁴⁷ ő a pénzt e *municipium* polgárainak a közös kincstárába vissza nem adta, s erről be nem számolt és el nem számolt [az összeírt *decuri*óknak...]

B tábla

[XVII. fejezet]⁴⁸

[-- annak, aki --]⁴⁹ pályázik (ti. valamilyen hivatalra), az apjának, az apai nagyapjának, vagy az apai dédapjának vagy az apjának, akinek a hatalmában van,⁵⁰ kevesebb vagyona⁵¹ van, mint amennyi

⁴¹ A *proximo anno* ECK fordításában *im nächsten Jahr*; CÍRJAN fordításában pedig *next year*; ami a *proximo anno* esetében önmagában helyes is lehetne, a *proximus* jelent ugyanis előzőt és következőt is, így a *proximo anno* lehet akár „jövőre, a következő évben” is. Ha azonban az egész mondatot nézzük, ez a lehetőség nyelvtanilag és tartalmilag is egyértelműen kizárható.

Nyelvtanilag: a mellékmondat állítmánya *sit* és *fuert*, úgy tűnik, utóbbit *futurum perfectum*nak tekinti mind ECK, mind CÍRJAN, valójában azonban *coniunctivus praesens perfectum* (következményes mellékmondat, *consecutio temporum*), így a *sit*-hez képest előidejűséget fejez ki, azaz nem „van és lesz”, hanem „van és volt”, így nem utalhat arra, hogy a jövő évben *lesz*, hanem csak arra, hogy az előző évben volt.

Értelmileg: bár abban van logika, hogy ne olyat küldjenek hosszú követi feladatra, akit a következő évre már megválasztottak és esetleg nem érkezik vissza a hivatalba lépés idejére, a szövegösszefüggés ezt az értelmezést nem támasztja alá. Pl. a már betöltött hivatalról (*acti* ill. *actae*) való beszámolásnak nincs értelme akkor, ha ez egy jövőbeli hivatal, így az említett hivatalokat már az előző évben betöltötték, nem jövőre fogják, hasonló eljárásról l. *Irn.* G.

⁴² *Duumvir quinquennalis* ~ ötévenkénti *duumvir*; a római birodalomban ötévente tartottak *censust* (~népszámlálás, vagyonbecslés), s az ennek az elvégzésével is megbízott *duumvir* volt a *quinquennalis*, l. SZABÓ 2001d, LANGHAMMER 1973. 196skk.

⁴³ A *duumvir* utáni második tisztségviselő, korlátozott igazságszolgáltatási joggal rendelkezett, felügyelte az élelmiszer-ellátást, a piacot, súlyokat, mértékeket, a középületeket stb., *Irn.* 19, SZABÓ 2001e, LANGHAMMER 1973. 149skk.

⁴⁴ A város közpénzeit kezelő „kincstárnok”, *Irn.* 20, SZABÓ 2001f, LANGHAMMER 1973. 157skk.

⁴⁵ Ezen ellátott hivatalok fordítása teljesen hiányzik CÍRJANNÁL, a latin szövegben a *Ilviratus* utáni *actae*-t sem javítja *acti*-ra.

⁴⁶ A *sacra* és *sancta* mellékneveket CÍRJAN nem fordítja, míg a *religiosából* (nála *religio sallis*?) külön önálló tagmondatot csinál (*he shall spend it on religious duties*). A *religiosa* ECKNÉL *unberühbar*; talán helyesen, vö. ECK 2016a. 588. Általános szabály volt, hogy aki a város közpénzével adós, az nem lehet követ, vö. Marci. *Dig.* 50.7.5pr., valószínűleg azért, hogy a követjárás időtartamával ne akadályozzák e tartozás ill. a fenti elszámolások minél gyorsabb rendezését.

⁴⁷ A mondatok kapcsolása függ a továbbiaktól, mivel a szöveg többi része hiányzik, a kérdés nem dönthető el.

⁴⁸ A helyi választásokhoz általában l. *Mal.* 51–61, LANGHAMMER 1973. 42skk., kommentár: ECK 2016a. 588–594.

⁴⁹ Törédékes, arról lehet szó, hogy annak ne legyen lehetősége pályázni, annak a pályázatát ne vegyék figyelembe, akinek magának vagy az őseinek nincs megfelelő vagyona, hasonló előírás az *Irn.* 86-ban a helyi bírók névsorának összeállításakor.

⁵⁰ *Potestas*, atyai hatalom. A római családban a *pater familias*, a családfő rendelkezett a család vagyonával, így ha fia tisztséget viselt, a tisztségviseléssel, tanácstagsággal kapcsolatos anyagi felelősségvállalás is az apát terhelte, azaz a fenti előírás nem csak azt biztosítja, hogy elég tekintélyes legyen a család, hanem hogy a tisztségekkel járó anyagi terheket is vállalni tudják, vö. *Dig.* 50.1 és 2. ECK 2016b. 589 véleménye szerint ezen előírások a szabad születést (*ingenuitas*) is feltételezték, így közvetve kizárták a felszabadítottakat (*libertus*). Az általa is idézett *Mal.* 54 alapján azonban úgy vélem, hogy a szabad születés volt olyan fontos, hogy erről külön is rendelkezzen a törvény, s ne csak közvetett módon írja elő.

ahhoz szükséges, hogy ő az összeírt *decuriók* testületébe legyen választható vagy hogy őt e testületbe válasszák.

Aki választásokat tart, az gondoskodjon arról, hogy annak az életkorát, akik papi tisztségre pályáznak és harmincöt évesnél fiatalabb,⁵² úgy számítsák,⁵³ ahogyan a *lex Iulia de maritandis ordinibus*⁵⁴ hatodik fejezete magában foglalja és összefoglalja, és ahogyan annak a *commentarius*nak⁵⁵ – amely alapján a *lex Papia Poppaeát* előterjesztették és amelyet Gnaeus Cinna Magnus⁵⁶ és Volesus Valerius <Messalla>⁵⁷ consulsága idején június 28-án hirdettek ki – a negyvenkilencedik fejezete magában foglalja és összefoglalja, és amely számítást a *lex Papia Poppaea*⁵⁸ negyvennyolcadik fejezete is megerősített, hogy be kell tartani.⁵⁹

Akit másként választanak meg, mint ahogyan e törvény alapján lehetséges, az se éves⁶⁰ *duumvir*, se *quinquennalis*, se *aedilis*, se *quaestor*, se pap (*sacerdos*)⁶¹ ne legyen. És aki ezek közül valakit szándékos és rosszhiszemű csalással megválasztat, az minden egyes fent leírt ügyért tízezer *sestertius*⁶² fizessen büntetésképpen a troesmisiek *Marcum Aurelium Antoninum et Lucium*

⁵¹ A táblán MINORES SINT olvasható, amelynek azonban nincs értelme, a helyes olvasat: *minor res sit* (vö. *Irn.* 86) CĪRJAN regisztrálja ugyan ECK ezen szövegjavítását, de a végleges latin szövegébe nem veszi fel, ennek megfelelően fordítása is hibás.

⁵² 35 év meglehetősen egyedi, a papi tisztségeket általában nem kötötték minimális életkorhoz, a tisztségek esetében pedig 25 illetve 30 év volt a minimális korhatár, vö. ECK 2014. 81–82, ECK 2016a. 592–593, Plin. *Ep.* 10. 79–80.

⁵³ ECK: „*sein Alter berücksichtigt werden*” ~ értelmileg valóban inkább figyelembe vétel. CĪRJANNÁL egyszerűen „*must be sure of the age of the person requesting the priesthood, if he is less than 35 year as stipulated...*”, fordításának azonban nem derül ki az értelme, különösen az *if* esetében: csak akkor kell megbizonyosodni az életkoráról, ha fiatalabb 35 évesnél? Ha nem, akkor mi kapcsolódik az *if*-hez? (Ha pedig az *if* tñ „*vajon*” értelmű, akkor a több mint 35 éves lenne logikus.)

⁵⁴ Kr. e. 18.

⁵⁵ E *commentarius*ról (vázlat, feljegyzés?) mindeztidáig nem volt információnk.

⁵⁶ Gnaeus Cornelius Cinna Magnus

⁵⁷ Lucius Valerius Messalla Volesus, mindketten a Kr. u. 5. év *consul ordinarius*sai voltak.

⁵⁸ Kr. u. 9. E törvényekről rövid összefoglalót forrásokkal és további szakirodalommal l. BLEICKEN 2010. 484–494, 743–744; ECK 2016a. 601–605. Augustus e család jogi törvényeivel az előkelők házassági és gyermekvállalási hajlandóságát kívánta növelni, azáltal, hogy a házasság és gyerekekkel rendelkező polgároknak előnyöket biztosított, míg a nőtlenekeket és gyermektelenekeket különböző joghátrányokkal sújtotta. Itt a választások esetében élvezett előnyökről van szó, pl. ha valaki házasság és van törvényes gyermeke, az előírt korhatárnál fiatalabban is pályázhat, vö. a *Mal.* 56 előírásait – más összefüggésben –, amely ugyan nem említi e rendelkezéseket, de valószínűleg megfogalmazásakor építettek rájuk (jogi *fictió*ként, vagy pusztán analógiaként). Jogosan veti fel ECK 2016a. 591–592 és ECK 2014. 87–88, hogy ismerhették-e az új *municipium*ban különösen az említett *commentarius*nak a pontos tartalmát.

⁵⁹ ECK úgy tűnik ezt a *conservandát* külön veszi, és a *curato*-tól teszi függővé, de így nem marad állítvány az előzőben, ráadásul ha a *conservanda* a *curato*-tól függene, *accusativus*ban kellene állnia *conservandam*-ként (*curato* .. *rationem conservandam*), valójában tehát *curato* ... *rationem habendam* ti. *esse*. A fentieknek az a lényege, hogy bizonyos esetekben egy 35 éven aluli személy pályázatát is elfogadhatják, de hogy pontosan melyek ezek az esetek, azt nem tudjuk.

⁶⁰ ECK 2014. 81 szerint az *annuus* ~ „*éves*” felesleges, mivel a városi tisztségek ideje általában egy év volt. Esetleg a többnyire élethossziglan tartó papi tisztség esetén lehet jelentősége, hiszen a *flamen* egy éves papi hivatal is lehetett, de élethossziglan tartó is, vö. ECK 2016a. 592. Ha mégis egyéb jelentősége is van az *annuus*nak, akkor az talán annyi, hogy a *suffectusok* esetében, akiket valaki helyébe választanak halál, méltatlanná válás stb. miatt (vö. *Mal.* 52), talán más, egyszerűbb eljárást is követhettek. Bár éppen a *lex Malacitana* idézett *caputja* arra utal, hogy a *suffectusok*at is hasonló eljárással választották, mint a rendes tisztviselőket.

⁶¹ CĪRJAN fordításából kimarad a *sacerdos*.

⁶² A latinban csak *nummus* ~ pénz szerepel, minden bizonnyal *sestertius*.

Aurelium Commodum Augustum municipium polgárainak, és erről a pénzről és ezzel a pénzzel kapcsolatban e *municipium* azon polgárának,⁶³ aki akarja⁶⁴ és akinek e törvény alapján lehet, perhez, keresethez és követeléshez való joga legyen.

XXVIII. fejezet⁶⁵: A polgárok szavazásra hívásáról, minden egyes szavazóurnához három felügyelő állításáról. Továbbá hogy aki nem a saját szavazóközterében⁶⁶ szavaz a felügyelők között,⁶⁷ az (ti. annak a szavazata) legyen érvényes; és annak a büntetése, aki két vagy több szavazótáblát dob⁶⁸ az urnába, továbbá azé, aki hamis adatokat⁶⁹ jelent

Aki e törvény alapján választásokat fog tartani,⁷⁰ az a *troesmisiek Marcum Aurelium Antoninum et Lucium Aurelium Commodum Augustum municipium* polgárait és azokat, akiknek e törvény alapján e *municipiumban* szavazati joga lesz,⁷¹ szavazóközterenként hívja szavazásra úgy, hogy az összes szavazóközteret egyszerre hívja szavazni, és minden egyes szavazóközteret egy-egy körbekerített [helyen szavazzon szavazótáblával...]

FELHASZNÁLT IRODALOM

BLEICKEN, J. (2010): *Augustus. Eine Biographie*. Hamburg

CÎRJAN, R. (2016): The Municipal Law of Troesmis: Preliminary Remarks. In: PANAIT, A. – CÎRJAN, R. – CAPITA, C. (ed.): *Moesica et Christiana. Studies in honour of Professor Alexandru Barnea*. Braila 289–300.

⁶³ ECK szövege (*municipi<pi>bus*) értelmileg javítandó, mivel a *pluralis dativus* nincs összhangban a *singularis qui*-vel és *cui*-val, ennek megfelelően *municipi*-ként fordítom, bár a többi törvény esetében sem teljesen egységes a szóhasználat.

⁶⁴ CÎRJANNÁL „*if he or she wishes*”, a *cuique per hanc legem licebit*-et összemossa az *esto*-val. Továbbá a *he or she* kitétel véleményem szerint politikailag túl korrekten sikerült, egy rómainak valószínűleg eszébe nem jutott volna ebben az összefüggésben a *qui*-be beleérteni egy *she*-t is (ami persze nyelvtanilag akár védhető is lenne). Ha ezt hangsúlyozni akarták, akkor a megfelelő nemű vonatkozó névmással tették, még ha ez meglehetősen bonyolult szerkezetű mondatokat is eredményezett, vö. *Irn.* 22, 23, 28 stb.

⁶⁵ A fejezet címe rendkívül hosszú – a *Mal.* 55 hasonló tartalmú *caputjának* címe egyszerűen *A szavazásról* –, talán csak az *Irn.* 76 hasonlítható hozzá, de ott valószínűleg utólagos szövegjavításról van szó. Kommentár: ECK 2016a. 594–596.

⁶⁶ E szavazóközterek (*curia*) létesítéséhez l. *Irn.* L. A cél az volt, hogy a lakosságot arányosan osszák el (létszám, esetleg vagyon stb.) a szavazóközterek között, és a rokonok – apai ágon – ugyanabba a *curiába* kerüljenek.

⁶⁷ Ti. az egyes szavazóközterek urnájához olyan felügyelőket (*custos*) állítottak – a választást vezető *duumvir* hivatalból, de akár a pályázók is saját felügyelőt –, akik nem abba a szavazóközterbe tartoztak, s e felügyelők nem a saját, hanem a felügyeletükre bízott szavazóközterben szavaztak, vö. *Mal.* 55.

⁶⁸ A táblán *tasellas* szerepel, biztos elírás a *tabellas* helyett. CÎRJAN nem javítja sem a latin szövegben, sem az angol fordításban.

⁶⁹ A *falsa ratio* egyértelműen arra utal, hogy a szavazatszámolás során adnak le hamis adatokat, teljesen értelmetlen tehát CÎRJAN fordítása: „*falsely raise an issue before the comitia under this law*”, a továbbiakban mind a latin szövege, mind a fordítása menthetetlenül zavaros.

⁷⁰ Minden valószínűség szerint a *duumvir*, vö. *Mal.* 52.

⁷¹ Az *incolák* nem voltak teljes jogú polgárok (*municipes*), így nem voltak választhatók, de szavazni szavazhattak, vö. *Mal.* 53.

- CABALLOS RUFINO, A. – FERNÁNDEZ GÓMEZ, F. (2002): Nuevos testimonios andaluces de la legislación municipal flavia. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* vol. 141. 261–280.
- CABALLOS RUFINO, A. – FERNÁNDEZ GÓMEZ, F. (2005): Una ley municipal sobre una tabula aenea corregida y otros bronceos epigráficos. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* vol. 152. 269–273.
- CANTO, A. M. (1986): A propos de la loi municipale de Corticata (Cortegana, Huelva, Espagne), *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* vol. 63. 217–220.
- ECK, W. (2014): Das Leben römisch Gestalten. Ein Stadtgesetz für das Municipium Troesmis aus den Jahren 177–180 N. Chr. In KLEIJN, G. DE – BENOIST, S. (ed.): *Integration in Rome and in the Roman World. Proceedings of the Tenth Workshop of the International Network Impact of Empire (Lille, June 23–25, 2011)*. Leiden – Boston 75–88.
- ECK, W. (2016a): Die lex Troesmensium: ein Stadtgesetz für ein municipium civium Romanorum. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* vol. 200. 565–606
- ECK, W. (2016b): Fragmente eines neuen Stadtgesetzes – der lex coloniae Ulpiae Traianae Ratiariae. *Athenaeum* vol. 104. 538–544
- FERNÁNDEZ GÓMEZ, F. – DEL AMO Y DE LA HERA, M. (1990): *La lex Irnitana y su contexto arqueológico*. Sevilla
- GARCÍA FERNÁNDEZ, E. (1995): Sobre la función de la „lex municipalis”. *Gerión* vol. 13. 141–153.
- GONZÁLEZ, J. (1987): More on the Italica Fragment of Lex Municipalis. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* vol. 70. 217–221
- ILLÉS I. Á. (2007, ford., bev., jegyz.): *A lex Irnitana (egy Flavius-kori municipium törvénye)*. Szeged
- ILLÉS I. Á. (2011): A Flavius-kori Hispania városi törvényeinek közös modellje. *Belvedere Meridionale* vol. 23. 3. szám 6–25.
- ILLÉS I. Á. (2007, ford., bev., jegyz.): Városi közigazgatás a Digesta 50. könyvében. In SZÉKELY M. – ILLÉS I. Á. (szerk.): *Késő római szöveggyűjtemény*. Szeged 2013. 127–211.
- ILLÉS I. Á. (2017): A származás (origo) és a lakóhely (domicilium) jelentősége a római városok közigazgatásában. In TAKÁCS L. (szerk.): *Városok és területük az antikvitásban*. Debrecen 59–68.
- JANZSÓ M. – SZABÓ Á. Á. (2009, ford., bev., jegyz.): *Városi törvények a római köztársaság utolsó századából*. Szeged
- KIENAST, D. (20043): *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt
- LANGHAMMER, W. (1973): *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangstaates (2.–4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)*. Wiesbaden
- LETTA, C. (2007): Fragmentum Segusinum. Due frammenti a lungo ignorati della lex municipalis di Segusio. In PACI, G. (szerk.): *Contributi all’epigrafia d’età augustea. Actes de la XIIIe rencontre franco-italienne sur l’epigraphie du monde romain*. Macerata, 9–11 settembre 2005. Tivoli 145–169.

- MENTXAKA, R. (2017): Apunte sobre el municipio de Troesmis: cives Romani Latinive cives? In BABUSIAUX, U. – NOBEL, P. – PLATSCHEK, J. (ed.): *Der Bürge einst und jetzt. Festschrift für Alfons Bürge*. Zürich – Basel – Genf 2017, 483–515.
- PINTO DE BRITTO, M. DAS G. (2014): *Los municipios de Italia y de España: ley general y ley modelo*. Madrid
- SZABÓ E. (2001a): s.v. municipium. In NÉMETH GY. (szerk.): *Római történeti kézikönyv* 340–343.
- SZABÓ E. (2001b): s.v. duumvir iure dicundo. In NÉMETH GY. (szerk.): *Római történeti kézikönyv* 203–205.
- SZABÓ E. (2001c): s.v. decurio. In NÉMETH GY. (szerk.): *Római történeti kézikönyv* 183.
- SZABÓ E. (2001d): s.v. duoviri iure dicundo quinquennales. In NÉMETH GY. (szerk.): *Római történeti kézikönyv* 205.
- SZABÓ E. (2001e): s.v. aedilis. In NÉMETH GY. (szerk.): *Római történeti kézikönyv* 38–41.
- SZABÓ E. (2001f): s.v. quaestores. In NÉMETH GY. (szerk.): *Római történeti kézikönyv* 401–402.
- TAKÁCS L. (2013): *Római diplomácia*. Budapest
- WEST, M. L. (1999): *Szövegkritika és szövegkiadás*. Budapest